Javna ustanova
MUZEJ TEŠANJ

SREDNJOVJEKOVNE POVELJE I PEČATI BOSANSKIH VLADARA I VLASTELE

PEČAT KRALJA DABIŠE - Viseći pečat sa povelje od 17. jula 1392. godine, (Državni arhiv u Dubrovniku)

Naslovnica: PEČAT KRALJA STJEPANA OSTOJIĆA - Revers visećeg pečata sa povelje od 4. decembra 1419. godine, (Državni arhiv u Dubrovniku)
Zadnja korica: VELIKI PEČAT BANA STJEPANA II KOTRMANIĆA (Samostan Sv. Bonaventure u Visokom)

Izdavač: **JU Muzej Tešanj**
Za izdavača: **Ernad Prnjavorac,** direktor
Autor projekta i izložbe: **Jasmin Mandžukić**
Autor teksta: **Prof.dr. Emir O. Filipović**
DTP: **Miralem Brkić**
Štampa: **Agfa Print Tešanj**

Ova publikacija je štampana zahvaljujući finansijskoj podršci Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine

Srednjovjekovne povelje i pečati bosanskih vladara i vlastele

Izložba srednjovjekovnih povelja i pečata bosanskih vladara i vlastele pruža zgodnu priliku da se posjetiteljima JU Muzej Tešanj pokuša približiti i dočarati period Bosanskog kraljevstva, ali i da se posmatranjem raznovrsnih dokumenata i pečatnih slika stekne jasnija predstava o bogatoj produkciji vladarskih i vlasteoskih kancelarija u srednjovjekovnoj Bosni. S obzirom na to da u našoj zemlji nisu sačuvani ni arhivi vladarske, ali ni ostalih velikaških porodica iz srednjeg vijeka, izlaganje i poznavanje ovog materijala postaje time značajnije i korisnije.

Originali dokumenata i pečata predstavljenih na ovoj izložbi danas se nalaze u Državnom arhivu u Dubrovniku i čine izbor iz najkompletnije i najbolje očuvane zbirke povelja i pečata za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije. Izloženi su dokumenti skoro svih bosanskih vladara i u hronološkom smislu obuhvataju najširi mogući raspon, od povelje bana Kulina iz 1189. godine, koja predstavlja prvi pisani trag o vezama između Bosne i Dubrovnika, pa sve do posljednjih sačuvanih povelja i pisama kralja Stjepana Tomaševića iz 1461, pred sam kraj postojanja srednjovjekovne bosanske države. U te 272 godine bosansko-dubrovački odnosi su prolazili kroz mnoge faze, uspone i padove, ali su posebno dobili na značaju nakon 1326. kada je ban Stjepan II Kotromanić osvojio područje Humske zemlje i time postao neposredni susjed Dubrovnika. Od tog momenta, usljed ekonomskog i političkog jačanja i vladara i vlastele u Bosni, kao i zbog pojačanog dubrovačkog interesa za rude i robu koji su se nudili i mogli steći na bosanskom tržištu od druge polovine 14. stoljeća, broj sačuvanih dokumenata značajno raste, a njihov sadržaj postaje raznovrsniji.

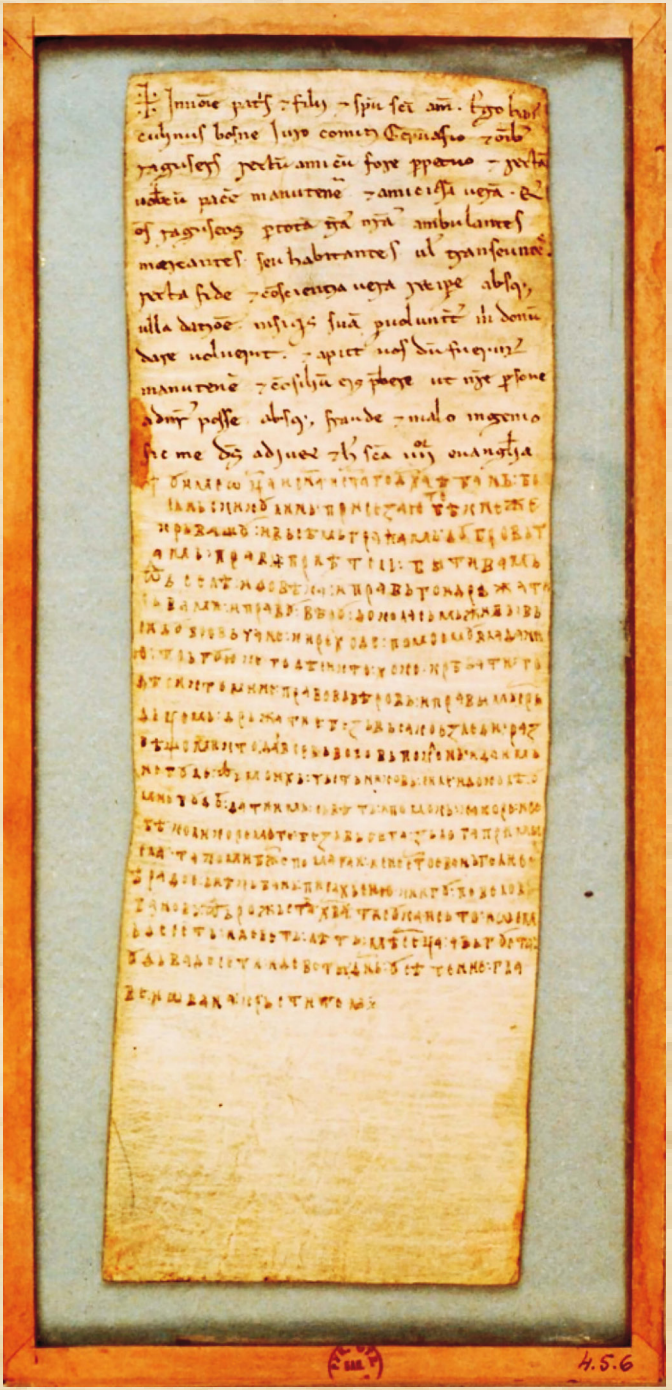

Po svojoj suštini povelja je svjedočanstvo o završenoj pravnoj radnji, odnosno pisani akt o nekom činu pravne prirode koji je sastavljen prema određenom obrascu. Povelje su nastajale iz poslovnih i drugih odnosa vladara ili velikaša prema pojedincu ili ustanovi, a najčešće se radilo o potvrdama i darivanjima baštinskih posjeda ili o ugovorima razne vrste. Kraljevske povelje su izdavane velikašima, ali takvih dokumenata je očuvano relativno malo, dok je veći broj sačuvanih trgovačkih ugovora i korespondencije s Dubrovačkom vladom. Prema tome su povelje najpouzdaniji i najznačajniji izvor za rekonstrukciju bosanske srednjovjekovne historije, ali ne zbog raznovrsnosti svog sadržaja, jer su rijetke i uglavnom sastavljane po ustaljenom obrascu, nego zbog toga što su podaci u njima pouzdani i sigurni. U savremenim izvorima se za ovakve isprave koriste pojmovi pismo, pisanije, zapis, list ili knjiga, ali prevladava izraz povelja, što je našlo svog odraza i u dubrovačkoj pisanoj praksi na latinskom ili talijanskom jeziku (*lat. poveya*). Povelje su po pravilu počinjale invokacijom – simboličnim zazivanjem Božijeg imena i Svetog Trojstva, zatim intitulacijom – navođenjem imena vladara i njegove titule te arengom – retoričnim i svečanim tekstom kao uvodnim dijelom povelje kojim se obrazlagao

Povelja bana Kulina o prijateljstvu i trgovini sa Dubrovnikom, 29. augusta 1189. godine, Petrogradski primjerak

opći motiv nastanka pravnog čina. Nakon toga uslijedio bi glavni sadržaj povelje koji se odnosio na pravni čin, a ispravu bi često zaključio spisak svjedoka, datum s navedenim mjestom, danom, mjesecom i godinom izdavanja, potpis pisara, a potom i kraljev složeni potpis s titulom. Na kraju, u svrhu veće autentičnosti na povelju bi se pričvrstio utisnuti ili viseći pečat.

Pečati su kroz prošlost imali praktičnu i legalnu funkciju. To su instrumenti koji su dokumentu osiguravali veću potvrdu autentičnosti te su također služili pri zatvaranju pisama. Pečatna slika se dobijala utiskivanjem gravirane pečatne matice u istopljeni vosak. Likovne i tekstualne predstave koje su postizane tom tehnikom mogu poslužiti kao veoma važni izvori. Pošto su bili bitan element ovjere pravnog dokumenta iz njih se mogu saznati identitet, ime i titula vlasnika pečata, njihov društveni status, umjetnički trendovi tog trenutka, stilovi odijevanja, oružja i oklopa, razvoj heraldike, arhitekture, odnosno materijalne kulture uopće. Prema tome, pečati pored pravne imaju estetsku i simboličnu vrijednost te predstavljaju znakove autoriteta i vjerodostojnosti. Oni se javljaju u raznim oblicima i na različite načine su pričvršćivani za dokument. Veoma su fragilni te su često lomljeni, izlizani ili uništavani, pa su mnogi dokumenti iz srednjeg vijeka tokom vremena ostali bez pečata.

Po načinu pričvršćivanja pečati su mogli biti viseći, obješeni na isprepletenoj svilenoj

PRESAVIJENA POVELJA HERCEGA STJEPANA VUKČIĆA U Pišču na Pivskoj planini 19. juli 1453. (Državni arhiv u Dubrovniku)

vrpci prethodno provučenoj kroz usjeke na ispravi, ili utisnuti, tako što bi pečatna grudva bila nalijepljena na ispravu pa pokrivena komadićem papira na koji bi se potom utisnuo tipar. Prva sačuvana povelja bosanskog vladara nema pečata, ali se pečat već javlja na poveljama bana Mateja Ninoslava Dubrovniku sredinom 13. stoljeća. On jednom prilikom čak navodi da njegov pečat nije bio "pri njemu" i da ispravu ovjerava drugim pečatom. Vjerovatno je tom prilikom mislio na danas izgubljeni pečat s predstavom dva suprotstavljena konjanika, koji se nalazio na jednoj drugoj banovoj povelji. Ban Stjepan II služio se s najmanje dva pečata na kojima je bio predstavljen kao konjanik u punoj ratnoj opremi. Konj je prikazan u trku, na njemu jaše ban koji u lijevoj ruci drži štit, a u desnoj koplje sa zastavom. Na manjem od dva pečata teče natpis uokolo: "S(igillum) minus Steph(an)i De(i)

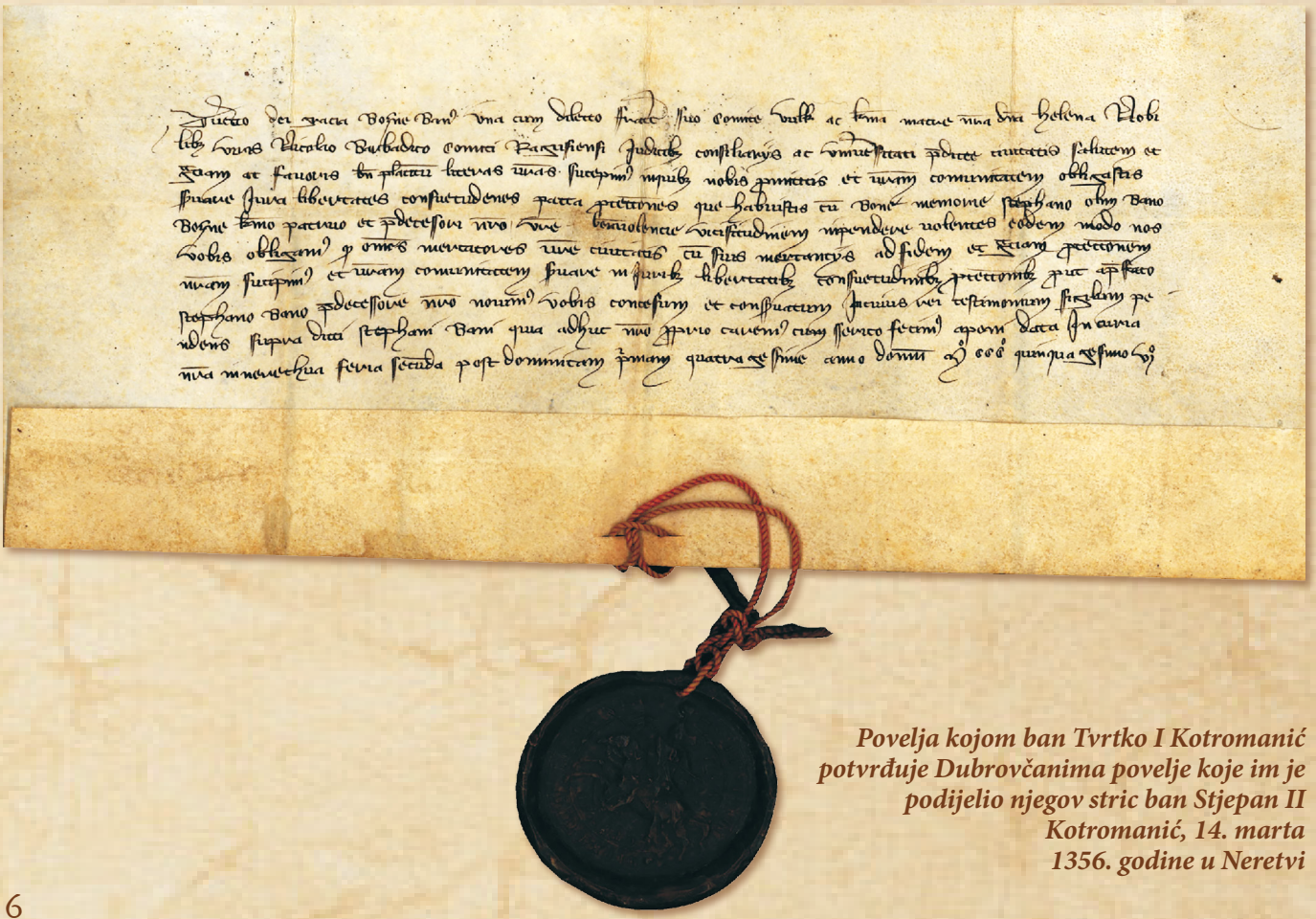

Povelja kojom ban Tvrtko I Kotromanić potvrđuje Dubrovčanima povelje koje im je podijelio njegov stric ban Stjepan II Kotromanić, 14. marta 1356. godine u Neretvi

gra(tia) toti Bosne bani", a u slobodnim prostorima kod banovog lika vidi se i ćirilska legenda: "Gospodin ban Stjepan". Na većem pečatu promjera osam centimetara je i nešto duži natpis: "Ovo je pečat gospodina Stjepana bana, slobodnog gospodina sve zemlje bosanske, usorske, solske i donjokrajske, i sve zemlje humske."

Za vrijeme banovanja Tvrtko koristi pečat svog prethodnika, s izmijenjenom legendom. Njegovom krunidbom za kralja ulazi u upotrebu veliki dvostrani pečat promjera 11 centimetara koji je jedno od najljepših umjetničkih ostvarenja srednjovjekovne sfragistike uopće. Najstariji sačuvani primjerak tog pečata nalazi se u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine na povelji koju je kralj Stefan Dabiša izdao svojoj kćerki Stani 1395. godine. Pečat je izrađen od voska svjetlosmeđe boje te je nekoć bio pričvršćen za povelju tamnocrvenom dvostruko predenom svilenom vrpcom,

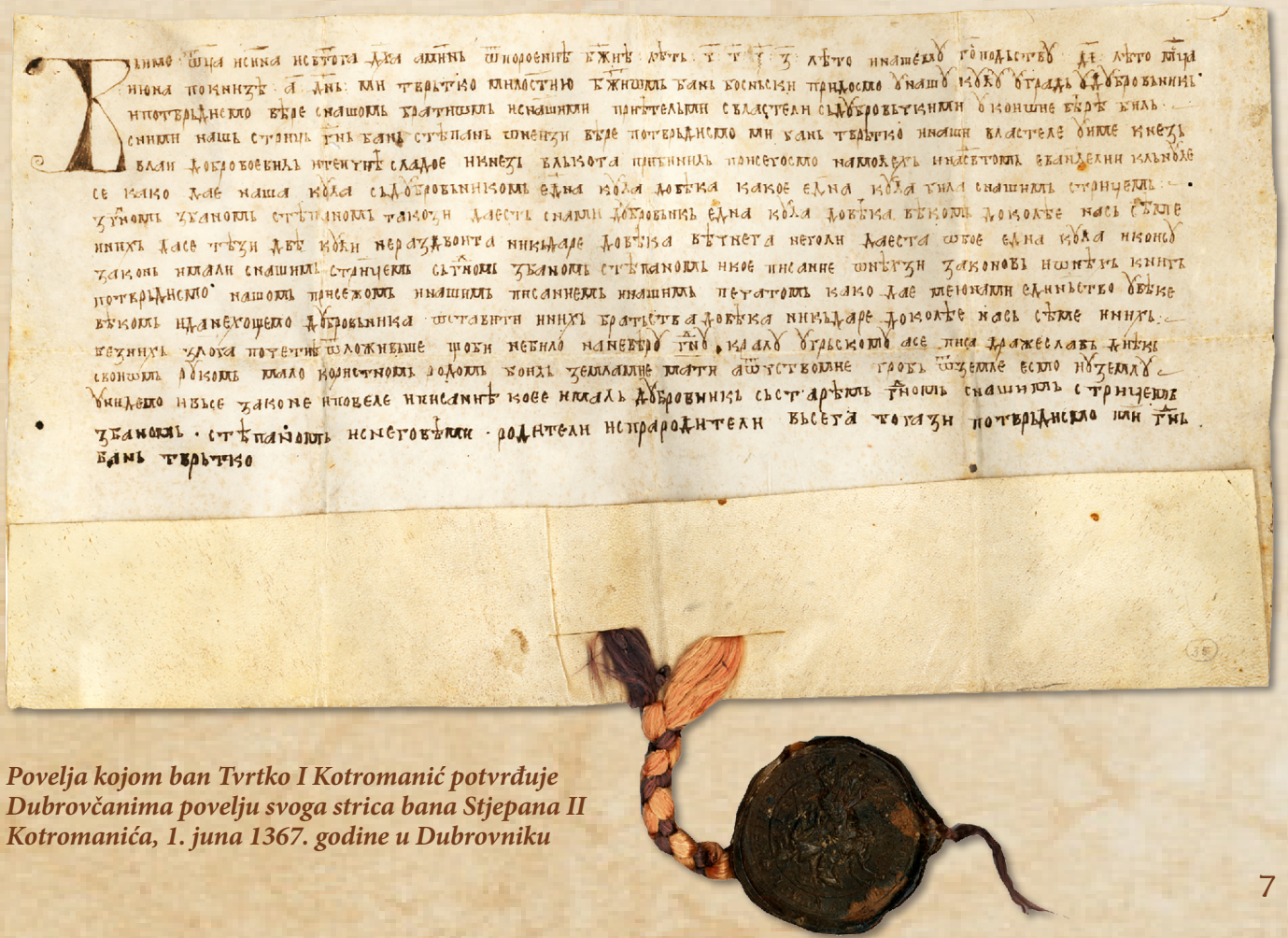

Povelja kojom ban Tvrtko I Kotromanić potvrđuje Dubrovčanima povelju svoga strica bana Stjepana II Kotromanića, 1. juna 1367. godine u Dubrovniku

Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše od 26. aprila 1395. godine

provučenom kroz dva proreza načinjena na pergameni. Vrpca je danas prerezana i pečat se čuva odvojen od povelje. Pečat ima prečnik od 11 cm i njegov otisak je jasan samo na aversu pošto se na reversu teško mogu raspoznati izlizani detalji pečatne slike. Na osnovu drugih sačuvanih primjeraka pečata iz kasnijeg vremena moguće je rekonstruirati njegov izgled u potpunosti.

Pečatno polje aversa je ispunjeno kompleksnom slikom s likom kralja na raskošnom gotičkom prijestolju sa svim insignijama kraljevske vlasti. Vladar je predstavljen kao visok čovjek s bradom koji nosi krunu na glavi. Kosa mu se spušta do ramena, a na sebi nosi dugu tuniku s pojasom povezanim oko struka. Kraljeva ramena i leđa su prekrivena plaštom spojenim kopčom ispod vrata, tako da su ruke slobodne. U njegovoj desnoj ruci se nalazi žezlo koje na vrhu završava oblikom ljiljana, a u lijevoj ruci se nalazi globus sa križem. Kraljeva stopala su naslonjena na dva lava. Prijestolje

je naročito vješto izrezbareno i sastoji se od sjedišta s draperijom na naslonu te tri baldahina koja liče na gotičke tornjeve. S obje strane kralja i njegovog prijestolja nalaze se anđeli koji drže heraldičke štitove. Desno od vladara je štit sa dvoglavim orlom kao simbolom dinastije Nemanjića i Srbije, a lijevo je kosa pruga sa šest ljiljana kao heraldički znak dinastije Kotromanića i Bosne. Oko cijele slike teče legenda u kojoj je gotičkom kapitalom ispisana puna vladarska titula na latinskom jeziku. Rekonstruiran natpis glasi: S(igillvm) maivs Steph(an)i Dabisse, Dei gra(tia) Rscie, Bossne Maritimarv(m)q(ve) p(ar)civ(m), Vsore, Inferiorv p(ar)civ(m), Terre Hol(m)i regi e(t) d(omi)n(i) (a)l(ii)s. (Veliki pečat Stefana Dabiše, Božijom milošću kralja Raške, Bosne, Primorja, Usore, Donjih kraja, Humske zemlje, i gospodarom ostalih).

AVERS VELIKOG DVOSTRANOG PEČATA KRALJA TOMAŠA - Viseći pečat sa povelje od 3. septembra 1444. godine(Državni arhiv u Dubrovniku)

Na reversu se nalazi konjanički portret ratničkog vođe koji u punoj vojnoj opremi jaše na galopirajućem konju. Njegov duboki šljem je ukrašen krunom, plaštom i čelenkom od paunovog perja. U desnoj ruci drži koplje na čijem vrhu se nalazi zastava s grbom Bosne – kosa pruga između šest ljiljana. Štit s istim heraldičkim likom je pričvršćen za njegovu lijevu ruku koja čvrsto drži uzde. Vladar sjedi u sedlu i njegova stopala su stavljena u uzengije. Konj na glavi ima oklop, njegove uzde su zaštićene ukrašenim metalnim pločicama, a preko trupa mu se nalazi pokrivač sa grbom Bosne na prsima i na boku. Sav prostor oko kralja i konja je damasciran repetitivnom ukrasnom mustrom ljiljana smještenih u četverolistu.

Iako su proglašenjem kraljevstva u Bosni 1377. godine preuzeti brojni elementi iz srpske diplomatičke tradicije i monarhijske ikonografije, veliki dvostrani pečat bosanskih kraljeva rađen je sasvim prema zapadnim obrascima, po uzoru na pečate ugarskih kraljeva. Isti princip bio je raširen i diljem srednjovjekovne Evrope, te su dvije strane pečata u konceptualnom smislu odražavale dvije idealizirane slike vlasti: vladar na prijestolju kao djelitelj pravde na aversu, i na reversu vladar u bojnoj opremi na konju kao predvodnik pravedne borbe i branitelj svojih podanika.

PEČAT KRALJA OSTOJE - Viseći pečat sa povelje od 5. februara 1399. godine, (Državni arhiv u Dubrovniku)

PEČAT KRALJA TVRTKA II
Viseći pečat pričvršćen na povelju od 18. augusta 1421. godine (Državni arhiv u Dubrovniku)

Ovim pečatima su se služili i Tvrtkovi nasljednici, s tim da su samo mijenjali ime u natpisu. Tek je kralj Ostoja na početku svoje vladavine imao relativno skroman pečat na kojem je predstavljen konjanik u punoj ratnoj opremi s natpisom "Pečat Ostoin", da bi kasnije počeo koristiti daleko raskošnije kraljevske pečate. Tokom svoje prve vladavine kralj Tvrtko II služio se nešto drugačije stiliziranim srednjim pečatom s predstavom potpunog kraljevskog grba, ali bez ljiljana u štitu i s natpisom: "Pečat gospodina kralja bosanskoga Tvrtka Tvrtkovića". Nakon što se 1409. godine vratio na prijestolje, kralj Ostoja je unekoliko modificirao pečate svojih prethodnika tako što je umjesto različitih heraldičkih

znakova koje su pridržavali anđeli, na štitove postavio kraljevsku krunu. Ta se promjena reflektirala i na reversu, gdje je izvršena promjena na štitu kojeg je vladar držao u ruci, ali i na Ostojinim manjim pečatima. Kralj Stjepan Ostojić se služio pečatima svoga oca, a nove pečate u vladarsku kancelariju unosi tek kralj Tvrtko II, čiji novi srednji pečat ima latinsku legendu: "S(igillum) Tuertconis Dei gratia rex Bosne e(tcetera)" i grb na kojem se kraljevskoj kruni na štitu pridružuje monogram "T". Kralj Tvrtko II se nastavio služiti istovjetnim velikim obostranim pečatom kralja Ostoje, a tu praksu zadržao je i kralj Tomaš koji koristi i opisani srednji pečat svog prethodnika. Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević nije unosio nikakve novine u praksu pečaćenja dokumenata. Neki su smatrali da odsustvo promjene dizajna velikog obostranog pečata u posljednjim decenijama Bosanskog kraljevstva ukazuje na slabiji rad i manje ambicije. Međutim, čini se da je taj pečat postao svojevrsna vladarska insignija koju nije trebalo mijenjati.

Po uzoru na vladare i bosanski su velikaši veoma rano počeli izdavati povelje pečaćene svojim osobenim pečatima. Većina sačuvanih vlasteoskih dokumenata odnose se na političke i privredne veze bosanskih plemića s dubrovačkom općinom te je skoro sav taj diplomatički materijal danas pohranjen u Državnom arhivu u Dubrovniku. Radi se o poveljama, pismima i pečatima članova čuvenih i istaknutih vlasteoskih rodova Sankovića, Hrvatinića, Pavlovića, Kosača i Vlatkovića. Iako su manjih dimenzija od vladarskih, pečati bosanskih velikaša nimalo ne zaostaju za njima svojom kvalitetom, brojnošću sačuvanih primjeraka, niti raznovrsnošću ikonografskih rješenja i oblika. Na izložbi su predstavljeni snimci velikaških pečata od kraja 14. do kraja 15. stoljeća, te izloženi primjeri omogućuju da se u cjelini sagleda razvoj prakse i tehnike pečaćenja dokumenata u kancelarijama i pisarskim službama vladara i vlastele Bosanskog kraljevstva.

Emir O. Filipović

MALI PEČAT KRALJA TVRTKA I KOTROMANIĆA
Utisnut na pismu od 19. maja 1399. godine
(Državni arhiv u Dubrovniku)

PEČATI HERCEGA VLATKA I KNEZA STJEPANA
Viseći pečati pričvršćeni na povelju od 26. jula 1470. godine (Državni arhiv u Dubrovniku)

PEČAT VOJVODE RADOSLAVA PAVLOVIĆA
Viseći pečat pričvršćen na povelju od 25. oktobra 1432. godine (Državni arhiv u Dubrovniku)

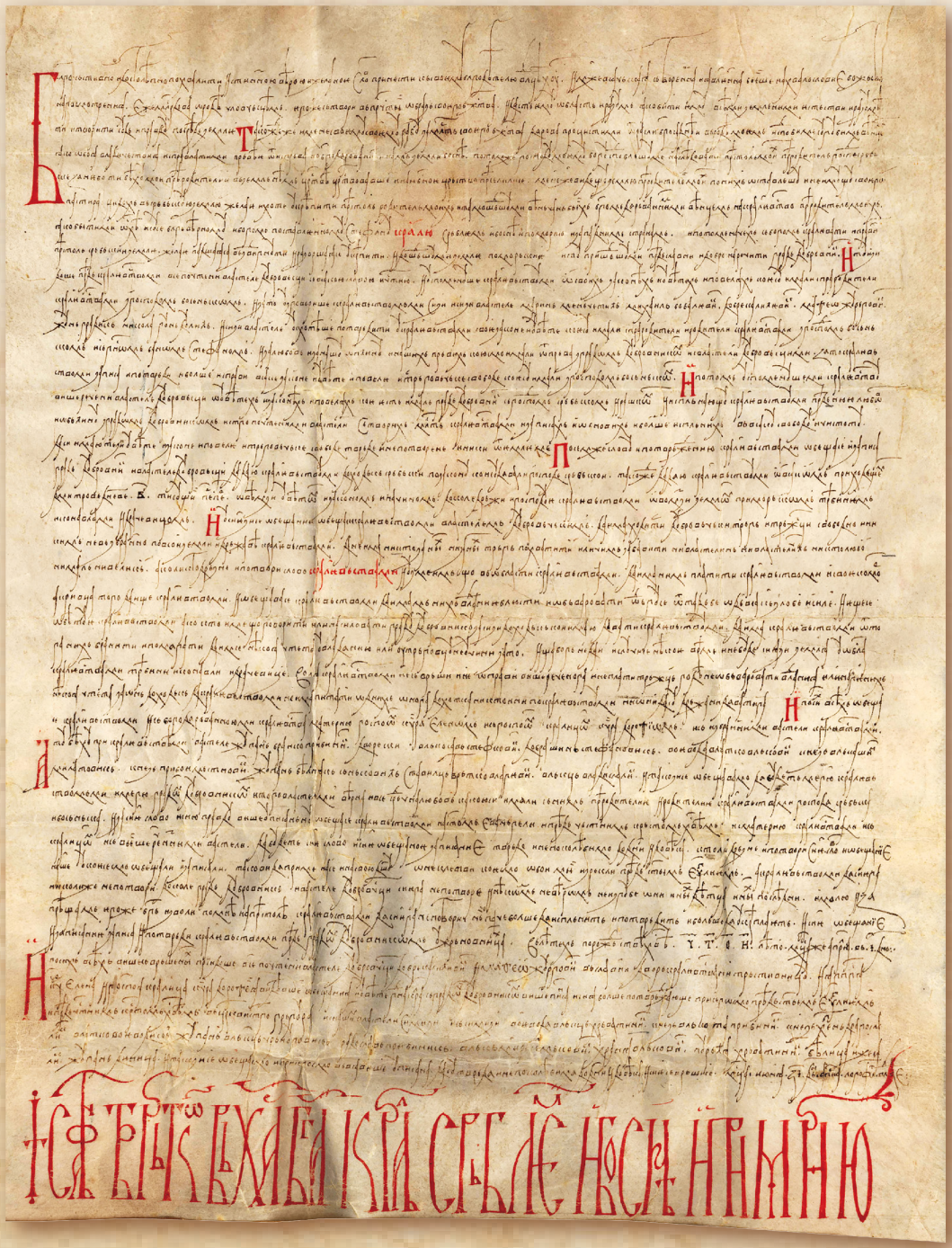

Povelja kojom kralj Tvrtko I Kotromanić potvrđuje prethodne povelje bosanskih banova i srpskih kraljeva, 10. aprila 1378. godine u Žrnovnici i 17. juna 1378. u Trstovnici

Ćirilski prijepis Stonske povelje bana Stjepana II Kotromanića koji se nalazi u knjizi Codex Ragusinus, 15. februar 1333. godine pod Srebrenikom

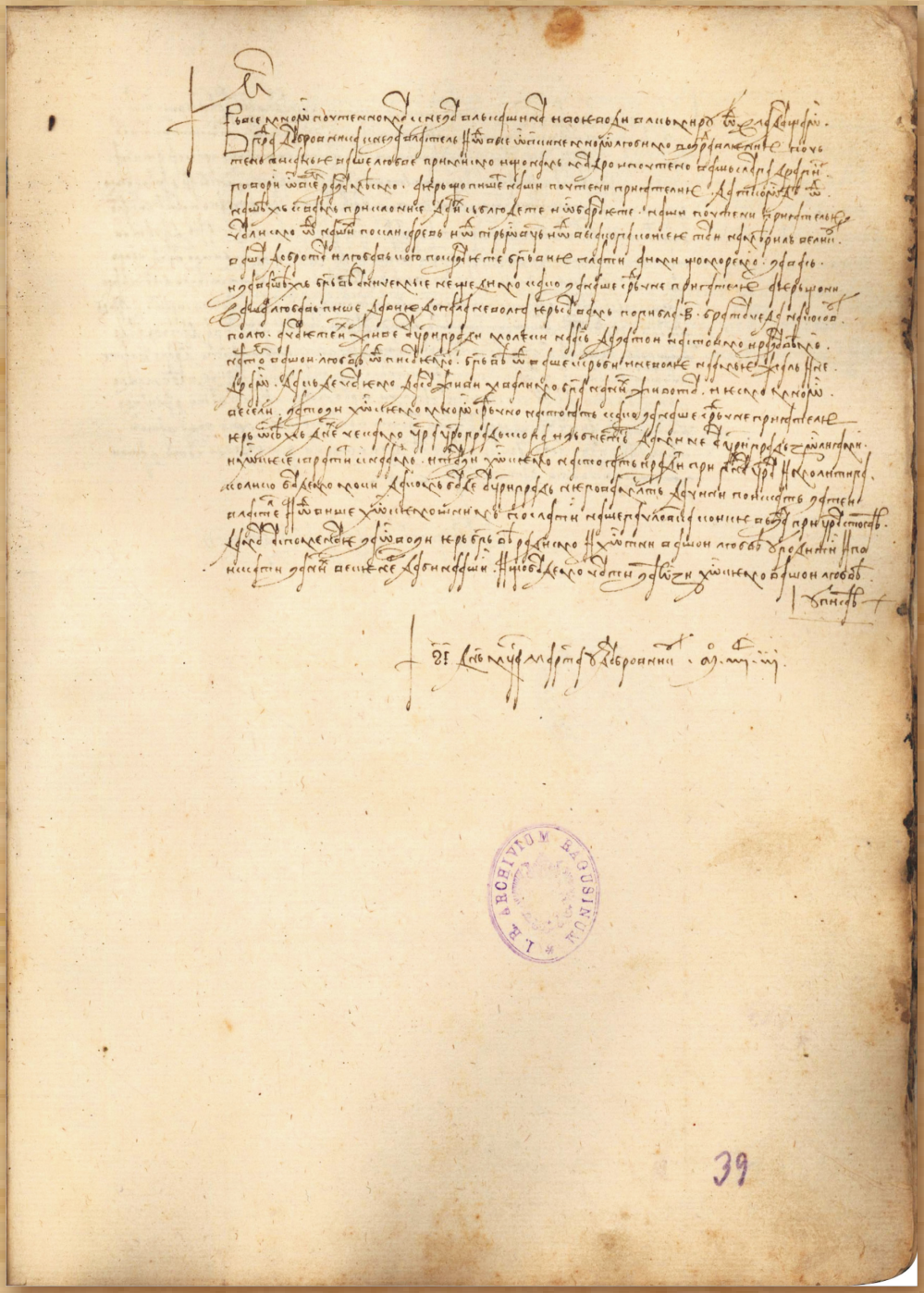

Prijepis pisma kojim Dubrovčani odgovaraju na molbe kneza Vukašina i vojvode Vukmira Zlatonosovića da u Carigradu potraže njihova dva rođaka zarobljena u bici na Kosovu 1389. godine, 16. marta 1403. godine

Partneri projekta:
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
Franjevački samostan Duha Svetoga u Fojnici

TEŠANJ, 25. APRILA 2018. GODINE